

‘महादेव मोरे यांच्या ‘चित्ताक’ कथासंग्रहातील व्यक्तिचित्रणे

अभ्यासक - सुवर्णा पाटील.

मार्गदर्शक - डॉ. चंद्रकांत वाघमारे

मराठी विभाग

राणी चन्नम्मा विध्यापीठ,

बेळगावी- 591156, कर्नाटक

प्रस्तावना:-

मराठी साहित्य हे कथा, कादंबरी, नाटक, कविता, चरित्र, आत्मचरित्र, ललितलेखन असे वैभवशाली साहित्य आहे. मराठी साहित्याने कर्नाटक आणि महाराष्ट्र या दोन्ही राज्यातील, भाषिक, साहित्यिक संस्कृती जपून ठेवण्याचे काम केले आहे. या दोन्ही राज्यातील चालीरीत रुढी, परंपरा जवळजवळ सारख्याच आहेत. दोन्ही राज्यांच्या सीमारेषा एकमेकांना लागून असल्याने यांच्यामध्ये बंधुत्वाचे नाते निर्माण झाले आहे.

कर्नाटक आणि महाराष्ट्र या दोन्ही राज्याची साहित्य परंपरा जपून ठेवण्याचे श्रेय जाते ते, मराठी साहित्यिकांना या साहित्यिकांमध्ये आवर्जून सांगायचे झाल्यास जी. ए. कुलकर्णी, महादेव मोरे, डॉ. भीमराव गस्ती, इंदिरा संत, डॉ. अमृत यादवी, बाबुराव गायकवाड, माधवी देसाई, डॉ. विनोद गायकवाड, डॉ. चंद्रकांत वाघमारे, सुभाष सुंठणकर, कृ. ब. निकुम्ब गोविंद केळकर, शंकर रामाणी, माधुरी शानभाग इत्यादी. कर्नाटकातील मराठी साहित्यिकांनी मराठी साहित्यामध्ये मोलाची भर घातली आहे.

साहित्यामध्ये ‘कथा साहित्य’ हा वाचकांच्या अत्यंत जिह्वाळ्याचा साहित्यप्रकार आहे. लहान मुलांपासून ते वयोवृद्धांपर्यंत कथा अत्यंत रोचकतेने सांगितली जाते व ऐकली जाते. अशा मराठी कथासाहित्यांची परंपरा महानुभवांपासून आढळते. त्या त्या काळात मराठी कथासाहित्यामध्ये बदल होत गेलेला दिसून येतो. आंगल काळात मराठी कथेने चांगलेच बाळसे धरले, तर 1920 नंतर मराठी कथेला एक वाचनीय असे स्वरूप प्राप्त झाले, अशा कथासाहित्याला समृद्ध करणारे कथाकार म्हणून कर्नाटकातील महादेव मोरे यांचे नाव घेतले जाते.

महादेव मोरे यांनी कथेबरोबरच कादंबरी व इतर प्रासंगिक लेख विपुल प्रमाणात लिहिले आहेत. त्यांची कथा मराठी साहित्याला एक नवे वेगळे विश्व देणारी आहे. म्हणून महादेव मोरे यांच्या ‘चित्ताक’ या कथा संग्रहातील काही व्यक्तिचित्रणांचा आढावा या लेखात घेण्यात आला आहे. चित्ताक या कथासंग्रहला 1975-76 सालचा राज्य पुरस्कार मिळाला आहे.

महादेव मोरे हे पुणे-बेंगलोर महामार्गावरील निपाणी या सीमारेषेवरील निमशहरात सटवाई गल्लीतील पिठाच्या गिरणीवर काम करून आपला उदरनिर्वाह करणारे, स्वभावाने अत्यंत सोज्वळ असे व्यक्तीमत्व असणारे

एक प्रतीभावंत लेखक आहेत. आपल्या लेखनाच्या माध्यमातून समाजातील तळागाळांच्या लोकांच्या ज्वलंत समस्यांचे चित्रण त्यांनी साहित्यातून केले आहे.

मोरेंची घरची परिस्थिती गरीब असल्याने, त्यांना शिक्षण अध्यावरच सोडावे लागले. त्यानंतर मोरेंनी दोन वर्षे शेतमजूरांसोबत काम केले, पण ते त्यांना जमले नाही. भागीदारीमध्ये गॅरेज चालवले पण ते ही दोन वर्षात बंद पडले. त्यामुळे मोठ्या नुकसानाला त्यांना सामोरे जावे लागले. म्हणून त्यांनी स्वतः च्या पिठाच्या गिरणीचा व्यवसाय पुढे चालविण्याचे ठरविले व तो आजूनही करत आहेत. पिठाची किरणी चालवत असताना समाजातील विविध थरातील लोकांशी त्यांचा परिचय होत असे, त्यामुळे दळप दळून होईपर्यंत त्या माणसांचा व मोरेंचा संवाद चाललेला असायचा, या संवादातून त्यांना त्यांची आवस्था काय आहे, त्यांच्यावर कोणती परिस्थिती ओढवत आहे, हे मोरे समजून घेत व त्यांच्यावर आलेल्या परिस्थितीची ज्वलंत मांडणी आपल्या साहित्यातून समाजापर्यंत वाचकांपर्यंत आणण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. निपाणी हे तंबाखूच्या व्यवसायासाठी प्रसिद्ध असल्याने, तेथील वखारीत अनेक स्त्री-पुरुष कामगार, ड्रायव्हर, क्लिनर, मेस्त्री, पोलिस, आर टी ओ, मालक, दिवाणजी पुरुषी वासनेला बळी पडलेल्या स्त्रीया, वैश्या देवीच्या नावावर सोडलेले जोगते जोगतिणी शेतकरी मजूर, भटक्या समाजातील बेल पतारी गोसावी, मांगगारुडी, डबरी, डोंबारी, अस्वलवाले इत्यादींच्या जीवनाचे चित्रण मोरेंच्या साहित्यातून प्रकट झाले आहे.

मोरेंच्या 'चिंताक' या कथासंग्रहातील व्यक्तिचित्रणे

एखाद्या जिवंत किंवा मृत व्यक्तीची लेखकाने साकारलेली प्रतिमा म्हणजे व्यक्तिरेखा होय. मोरे यांच्या कथेत चित्रित झालेल्या व्यक्तीरेखा या, ग्रामीण, दलित, आदिवासी तसेच मागासलेल्या समाजातील आहेत यांनी आपल्या जीवनानुभवातून पाहिलेल्या व्यक्तीरेखा त्यांच्या साहित्यामध्ये दिसून येतात ही स्वाभाविक बाब आहे कारण लेखक ज्या परिसरात समाजात राहतो जगतो, त्यांचे जीवनानुभव स्वतः अनुभवतो त्याचाच प्रभाव लेखकाच्या लेखनावर पडतो याच दृष्टीने महादेव मोरे हे निपाणीसारख्या निमशहरात राहत असल्याने तेथील लोकांशी, तेथे चालणाऱ्या कामांशी, बोलीशी व संस्कृतीशी नाळ जोडलेल्या संवेदनशील दलित, आदिवासी व पीडित समाजातील लोकांचे जीवन चित्रित करणारे रचनाकार असल्याने त्यांच्या साहित्यामध्ये चित्रित झालेल्या व्यक्तिरेखा या ज्वलंत समस्यांचे उत्तम चित्रण करताना दिसून येतात. जसे "चिंताक" या कथासंग्रहामधील 'बळी' या कथेतील 'रत्ना' व 'रामू' धंदा मधील पुजारी व 'तुक्या' 'गोष्ट तिची' मधील 'छब्बू' 'धब्बा' मधील 'जाहिदा' 'फडा' मधील 'ताय्यब्बा' 'फटकुर' मधील 'किशी' 'फडा' मधील 'इयारे' 'लव्हाळी' 'मधील 'सावित्री' आणि 'शरयू' या व्यक्तीरेखा ग्रामिण दलित व आदिवासी मागासलेल्या समाजाशी निगडित आहेत. चिंताक कथासंग्रहातील प्रमुख व्यक्तिरेखा पुढील प्रमाणे आहेत.

रत्ना

ही 'बळी' या कथेतील प्रमुख व्यक्तिरेखा आहे रत्ना ही आपल्या आजोळी वाढलेली तेरा-चौदा वर्षांची वयात आलेली मुलगी, आई- वडिलांचे भांडण असल्याकारणाने तिला त्यांच्यापासून वेगळं होऊन मामाच्या गावी राहावं लागे, तिच्या आजोळी आजी मावशी, मावसभाऊ असा परिवार होता. तिला एक मोठामामा देखिल होता, पण तो आपल्या कुटूंबासोबत वेगळीकडे संसार थाटून होता. याच मोठ्या मामाचे लग्न झालेले असूनही रत्नावर वाईट नजर होती. त्यामुळे रत्नाला जगणे नकोसे वाटायचे, पण इलाज नव्हता. त्यामुळे ती आपल्या भावना पत्रातून रामूला सांगत असे. रामू तिचा प्रियकर होता. ती रामूला सतत म्हणायची की मला मरायचं आहे त्यावेळी त्याला वाटे इतका चांगला प्रेमळ परीवार आहे, आणि ही सतत मरणाचीच भाषा का करत असते. नेमकं तिच्या मनात काय चाललेल आहे. हे जाणून घ्यावे म्हणून, तो तिला सतत विचारत असतो की, काय झालं तु अशी का वेड्यासारखी मरणाची भाषा सतत बोलती आहेस, ती त्याला काहीच सांगायला तयार नव्हती पण रामूने सतत तेच विचारायच बंद न केल्यामुळे तिला स्वतः बदलचे सत्य रामूला सांगावेच लागले.

रत्ना वयात आलेली कोवळी कळी पण, तिचे रूप एखाद्या वीस-बावीस वर्षांतील मुलीला लाजवेल असे दिसत असल्याने तिच्या मोठ्या मामाची पापी नजर तिच्यावर होती. ती दहा-बारा वर्षांची झाल्यापासूनच तिचा मामा तिच्या सोबत नको ते चाळे करत राहायचा, त्याची कामूक नजर रत्नावर होती. तिच्या लाचारीचा व आश्रयीतपणाचा फायदा घेऊन त्याने कितीतरी वेळा तिच्यावर बलात्कार केलेला होता. हे ज्यावेळी ती रामूला सांगते त्यावेळी त्याच्या तळपायाची आग मस्तकापर्यंत पोहोचते व त्याला ती सतत आत्महत्या करते असे म्हणण्याचे कारण समजते. तेंव्हापासून रामू तिची अधिक काळजी करू लागतो आई-बाबांच्या भांडणामुळे रत्नावर ही वेळ आली आहे. बिचारी आईवडील असूनही पोरकी असणारी रत्ना, रामूला आपले सर्वस्व मानत असते. रामूला ज्यावेळी तिच्या मोठ्या मामाचा हा सर्व प्रकार समजतो, त्यावेळी तो तिच्या संकेश्वरच्या मामाच्या कानावर ही बातमी घालतो परंतू तो मामा रामूचाच पानउतारा करतो व आमच्या घरगुती गोष्टीत लक्ष्य घालू नको असे ठणकावून सांगतो.

ज्यावेळी रत्नाची आई यात्रेकरीता माहेरी येते त्यावेळी रत्ना आपल्या आईला मामाच्या कृत्याविषयी सांगते परंतू तिची आई तिचे काहीही न ऐकता तिलाच सुनावते व निघून जाते व संकेश्वरच्या भावाकडे रत्नाच्या लग्नाविषयी बोलते, रत्नाचा मोठा मामा विवाहीत असूनही रत्नावर सतत बळजबरी करत असतो ही मामा भाचीच्या नात्याला काळीमा लावणारी गोष्ट आहे, पण तिचा मामा यात कुठेच कमी पडत नसतो. रत्नाचा संकेश्वरचा मामा हत्तरगीचे स्थळ घेऊन येतो व रत्नाची पसंती नापसंती ही न विचारता तिचे लग्न ठरवतो. हे सर्व रत्ना रामूला सांगते, कारण तिच्या जीवनात आशेचा किरण दाखविणारा एक रामूच असतो परंतू रामूही तिला लग्न करण्यापासून आडवत नाही. तो ही तिला लग्न करणासाठी प्रवृत्त करतो कारण त्याला वाटते की, हिचे लग्न झाल्यावर ही मामाच्या आत्याचारापासून वाचेल आणि तो ही तिच्या मनाचा विचार न करताच लग्नाचा सल्ला देतो. ती नाईलाजाने कोणताही विचार न करता लग्नासाठी तयार होते, पण तिचे मन मात्र रामूमध्ये गुंतलेले असते.

इकडे रामूचेही घरचे एक दुसऱ्या मुलीशी त्याचे लग्न ठरवतात. लग्नानंतर रामूला रत्नाची खूप आठवण येते, म्हणून तो तिची विचारपूस करण्यासाठी तिला एक पत्र लिहितो, आणि ते पत्र तिच्या सासरच्या मंडळीच्या हातात पडत, सुखी संसाराची स्वप्न पाहणाऱ्या रत्नाच्या संसाराला आपसूकच ग्रहणाचं सावट धरतं व सावटात रत्नाच्या जीवनाचा अंत होतो. कारण सासरची मंडळी रत्नावर तिचे काहीही ऐकून न घेता अनेक आरोप करतात त्यामुळे तिला ते सहन होत नाही. त्यामुळे कोणताच विचार न करता ती आत्महत्या करते. रत्ना ज्यावेळी आपल्यावरील अन्याया विरुद्ध सांगते त्यावेळी तिचे कुणीही ऐकत नाही. जन्मदात्या, आईला सांगितलं तेंव्हा तिने तुझे तू बघुन घे या शब्दात रत्नाला सुनावलं होतं. रामूला समजलं त्यानं ते थांबविण्याचा प्रयत्न केला परंतू त्याचे प्रयत्न असफल झाले. त्याचे तिच्यावर प्रेम आहे असे तो सांगत असे, पण लग्न करण्यापासून तो तिला थांबवू शकला नाही. शेवटी त्याने पाठविलेले पत्र सासरच्या मंडळींना मिळाले आणि तिला आत्महत्या करावी लागली, जो तिला आत्महत्या करण्यापासून रोखत होता, त्याच्याच पत्राने रत्नाचा बळी घ्यावा यासारखी दुःखाची गोष्ट कोणतीच नसावी.

या कथेतून असे समजून येते की, आपल्या अवती-भोवती असणारे, आपले म्हणवून घेणारे नातेसंबंध हे नावापुरताच आपले असतात. रत्नासारख्या निरागस मुलीच्या आत्महत्येला हे सर्व मातेवाईकच जबाबदार ठरतात. त्यामुळे रत्नाने केलेली आत्महत्या ही आत्महत्या नसून नातेवाइकांनी घेतलेला 'बळी' आहे.

पुजारी

'धंदा' या कथेतील पुजारी ही एक महत्वपूर्ण व्यक्तिरेखा आहे. पुजारी द्राक्षासव कारखान्यातील नोकरी सोडून टॅक्सी विकत घेतो व टॅक्सी धंदा करायचे ठरवतो, पण त्याला ड्रायव्हींग येत नसल्याने तो आपल्याच पाहुण्यामधील तुक्याला ड्रायव्हर म्हणून कामावर ठेवतो. पण पुजाऱ्याला स्वतः कामगारासारखे वागावे लागत असते, त्याची गाडी ही पॅसीजरना ने, आण करण्यासाठी लावलेली असते. ज्यावेळी तुक्या येईल आणि गाडीचे स्टार्टर मारले तेव्हाच गाडी चालू होणार हे पुजाऱ्याला आणि तुक्यालाही चांगलेच माहित असल्याने तुक्या पुजाऱ्याशी खूप ओरेरावीन वागायचा. पुजारी लवकर उठून टॅक्सीची साफसफाई करायचा व तुक्या नंतर आरामात येऊन टॅक्सी सुरू करायचा. अगदी मालक असल्याच्या तोऱ्यात पुजारी टॅक्सीचा मालक असूनही नोकरासारखी कामे करायचा.

एकदा टॅक्सी भाड्यासाठी परगावी जात असताना टॅक्सीचा आक्सल तुटतो व गाडी अर्ध्या वाटेतच बंद पडते. त्यावेळी तुक्या पुजाऱ्याला मेस्त्र्याला बोलवायला पाठवतो व येताना खारकांडाचे (मटनाचे) जेवण आणायला सांगतो, खर तर पुजाऱ्याला तुक्याचा खूप राग आलेला असतो, पण करणार काय "आडला हरी गाढवाचे पाय धरी" अशी अवस्था पुजाऱ्याची झालेली असते. तुक्याच्या वागण्याने पुजारी वैतागलेला असतो. मेस्त्रीला घेऊन येताना पुजारी गडबडीत धरूनच आपलेला डब्बा ड्रायव्हरला देतो. घरचे साधे जेवण पाहुन तुक्याच्या तळपायाची आग मस्तकाला पोहोचते व तो आपल्या मालकाच्या थोबाडीत मारतो व त्यालाचा धमकावतो की असली नोकरी करण्यापेक्षा घरी राहीलेलं बरं! पुजारी तुक्याचे सर्व आरेरावी सहन करत असतो कारण त्याला पर्यायच नसतो. तुक्या जर नोकरी सोडून

गेला तर गाडीला घरीच गंज खात बसावे लागणार हे पुजारी जाणून होता, म्हणून तो वारंवार ड्रायव्हरची मर्जी राखण्याचा प्रयत्न करत असे. पुजारी हा मालक असूनही नोकराप्रमाणे वागे आणि तुक्या नोकर असूनही मालकाची आरेरावी दाखवी, कारण तुक्याला ड्रायव्हींग येत असल्याने त्याने आपल्या मालकाच्या कमजोरीचा पुरेपूर फायदा उठवणे चांगलेच माहित झाले होते. त्यामुळे दीनवाच्या मालकाची अवस्था कशी असते, याचे सुंदर चित्रण व्यक्तीचित्रण पुजाऱ्याच्या व्यक्तिरेखेतून दिसून येते.

‘बेनाड्याची विधवा म्हातारी’

‘भोगवटा’ या कथेतील सुख व्यक्तिरेखा ही बेनाड्याच्या विधवा म्हातारीची आहे. म्हातारी नैतिकता जपणारी आहे ती नवऱ्याच्या निधनानंतर मोलमजूरी करून आपल्या दोन मुलींना वाढवते व त्यांची लग्न लावून देते. पण त्यापैकी धाकटी तंगगच्चा ही देह विक्री करते हे म्हातारीला कळताच वाईट वाटते. त्यावेळी म्हातारी म्हणते ऐन उमेदीत नवरा गेला म्हणून कधी कुणाकडे हात पसरवले नाहीत कंबर कसून मोलमजूरी केली आणि दोन्ही मुलींना तळहाताच्या फोडाप्रमाणे मोठं केल आणि धाकटी ही अशी, आम्ही मांगाचे असलो म्हणून काय झालं आब्रुने रहायला पाहिजे. गरीब असलो, खालच्या समाजातील असलो तरी प्रामाणिकपणे इब्रतीने जगावे अशी म्हातारीची जीवनधारणा आहे. धाकटी तंगगच्चा ही धंद्याला लागली म्हणून म्हातारीने विष पाजून तिला कुणाच्या नकळत मारली. थोरल्या यल्लच्चाची लेक रत्नच्चा हिच्या रूपाने म्हातारीचा आदर्श, सुखी जीवनाच्या आशा पालवतात त्यामुळे ती रत्नाचे खूप लाड करते, रत्ना सासरहुन आल्यावर तिला हवं ते म्हातारी आपल्या खर्चानं देत असते. परंतू रत्नादेखील मावशीसारखं धंदा करते, शरिर विक्री करते हे म्हातारीला समजते व ती खूप कळवळते व ती आपल्या नशीबालाच दोष देत देवाला जाब विचारते " देवा रं तुजं म्या गरीबान काण घोड मारलतं म्हणून माज्याच नशिबाला हयो भोगवटा लावलास ! सांग हयो भोगवटा लावलास?"

गरीबीतही नवऱ्याच्या पाठीमागे चारित्र्य संपन्नता जपणारी म्हातारी, आणि पैशासाठी कोणताही विचार न करता शरीर विक्री करणारी म्हातारीची लहान मुलगी व नात यांच्या विसंगत जगण्याने मन अस्वस्थ होण्यास भाग पाडते.

शारी

फडा' या कथेतील शारी ही तंबाखूच्या वखारीत काबाड कष्ट करणारी स्त्री व्यक्तिरेखा आहे. तंबाखूच्या वखारीत काबाड कष्ट करणाऱ्या अनेक स्त्रीयांना स्वतःच चारित्र सांभाळत जगणे किती अवघड गोष्ट आहे, याचे उत्तम उदाहरण शारीच्या व्यक्तीरेखेवून समजते, शारी ही गरीब परंतू पतीव्रता असते. तिचा नवरा दारुडा असतो तरी ती आपल्या कुंकवाशी प्रामाणिक असते. वखारीतील दिवाणजी तिच्या गरीबीचा व दारुड्या नवऱ्याच्या व्यसनाचा फायदा घेण्याचे ठरवितो. रात्रीच्या वेळी दिवाणजी शारी एकटीच घरी असल्याचे समजून घेतो व दरवाजा बडवतो शारी दरवाजा उघडून समोर पाहते तर हा दिवाणजी तिच्या दरवाजात आपला डाव साधण्यासाठी आलेला असतो, कारण शारी कामावर लागल्यापासूनच त्याची वाईट नजर तिच्यावर असते. आणि तो या संधीची वाट पाहत असतो ती संधी आज त्याला मिळते शारी असहाय्य केविलवाणी, दीनवाणी आहे, हे तर त्याला माहित असते याचाच फायदा दिवाणजी

घेतो व स्वतःची कामवासना भागवण्यासाठी शारीचा घात करतो. शारी पतीव्रता असूनही पुरुषी, राक्षसी वृत्तीसमोर तिचा काहीच इलाज चालत नाही आणि तिच्या चारित्र्याचा नाहक बळी जातो.

छब्बु

‘गोष्ट तिची’ या कथेतील प्रमुख व्यक्तिरेखा ही पुरुष व्यक्तिरेखा छब्बू आहे. छब्बू हा एका किराणी दुकानाचा मालक असतो. तो आपके दुकान व्यवस्थित सांभाळतो. बोलणे-वागणे आदराचे असल्याने त्याचे दुकान - सुरळीत चाललेले असते. अनेक गिऱ्हाईक त्याच्या दुकानातून उदारी सामान घेऊन जान असतं, अशीच एक मुलगी त्याच्या समोरच खेळत बागडत असणारी त्याच्या दुकानात येते तिला पाहून त्याला आश्चर्य वाटतं. कारण तिचं वयात येते न येते तोपर्यंत लग्न लावून दिलेलं असत कारण घरची परीस्थिती गरीब असल्याने चालून आलेल्या स्थळासोबत तिचं लग्न लावून देतात, तीही ते कोणतीच तक्रार न करता स्विकारते व आपल्या संसारात रमते. ती छब्बूच्या दुकानातून आपल्या घरासाठी लागणारा किरणा सामान भरत असते. कधी पैसे देवून तर कधी उदारी.

नवरा तंबाखूच्या वखारीत कामाला असतो, त्यामुळे संसाराला हातभार लावावा या जाणिवेने तिही त्याच्यासोबत वखारीत कामाला लागते. दोघांचा संसार सुखाचा चाललेला असतो. हे नियतीला पाहवत नाही एका अपघातात तिचा नवरा जागीच ठार होतो, अजाण वयात लग्न झालेल्या या मुलीच्या माथी वैधव्य येतं त्यावेळी ती सहा महिन्याची गरोदर असते. माहेरची परिस्थिती हालाखीची त्यामुळे तिकडच्या आधाराची कल्पना करणं चुकीच ठरतं, या परीस्थितीतून ती स्वतःला सावरते व मुलाला जन्म देते आणि त्याचे संगोपन चांगले व्हावे यासाठी ती त्या इवल्याशा जीवाला सोबत घेऊनच वखारीत कामाला जाते.

एकेदिवशी कामावरून येताना छब्बूच्या दुकानाजवळील चौकात काही नरभक्षक तिला आडवतात व तिची अब्रु लुटणाचा प्रयत्नात असतात इतक्यात ती एकच कल्लोळ माजवतो त्यामुळे अनेक लोक या चौकात उभे असतात हे छब्बू दुकानातून पाहतो व काय चालले आहे हे पाहण्यासाठी तो तिथे येतो व पाहतो तर काय ती त्याच्या दुकानातून सामान नेणारी त्याच्या ओळखीची मुलगी असते. तो त्या गर्दीतून जावून तिला सांभाळतो व त्या गर्दीतून तिला बाहेर घेऊन येतो व तिच्या झोपडीकडे घेऊन जातो त्यावेळी छब्बूला पाहून ती खूप रडते आणि आपल्या जन्माची कहाणी छब्बूला सांगत म्हणते छब्बू तू तरी आधार दिला असतास तर आज ही वेळ माझ्यावर आली नसती, नवरा नसलेल्या स्त्रीच जीनं म्हणजे या दुनियेतील समाजकंटकाच्या भोगाचं साधन समजल जाणार जीवन असतं हे ती छब्बूला सांगण्याचा प्रयत्न करते, आणि छब्बूही तिच्या या बोलण्याने विचार संभ्रमात बुडून जातो.

भैया

या कथेतील प्रमुख व्यक्तीरेखा भैया. हा आपल्या काकाच्या गाडीवर कामाला असतो. पण त्या दोघांमध्ये मतभेद होतात व तो स्वतःच गाडी घेतो. ज्यावेळी भैयाच्या काकावर वाईट प्रसंग येतो, त्यावेळी तो आपल्या पुतण्याला मदतीसाठी बोलावतो व आपल्याला यातून बाहेर काढण्यास सांगतो. काकाचा हा बदललेला आवाज आणि मदतीसाठीची याचना पाहून त्याला खूप आनंद होतो, काकाचा मुलगा म्हंथ्या याने जाहिदा नावाच्या मुलीला फसवलेले असते तिच्यावर प्रेम असल्याचे दाखवून म्हंथ्या ने तिचा फायदा घेतलेला असतो आणि ती गरोदर आहे

असे समजताच तिथुन पळ काढतो. जाहिदा ही पहिलापासून भैय्याच्या घरी काम करत असते त्यामुळे तो तिला चांगल ओळखत असतो म्हणून तिची समजूत काढण्यासाठी काका भैय्याला जाहिदाकडे पाठवतो कारण जाहिदा काकाच्या घरी ठाण मांडून बसलेली असते की, म्हंथ्याशी लग्न झालेच पाहिजे. त्यावेळी भैय्या येतो तिला समजावतो व तिला काकाच्या घरातून तिच्या घरी सोडून येतो. घरी गेल्यावर जाहिदाला कळत की, तिचा गर्भपात करणार आहेत त्यावेळी ती स्वतःच आत्महत्या करते व या घटनेचं पातक सर्वजन भैय्यावर घालतात, काका तर त्याच्यावरचं 'धब्बा' लावतो की हे त्या भैय्याचं पाप होतं आणि नाव माझ्या मुलाचं घेतलं जात होतं. शेवटी मदतीला आलेल्या भैय्याच्या चारीऱ्यावर 'धब्बा' लागतो.

लव्हाळी- अक्का (सावित्री), शरयु

लव्हाळी ही चित्ताक कथासंग्रहातील महत्वपूर्ण कथा असुन या कथेतील प्रमुख व्यक्तिरेखा अक्का (सावित्री) शरयु या आहेत. शरयु ही आक्कांची एकुलती एक मुलगी तिच्या जाण्याने आक्कांना आपल्या आयुष्यात घडून गेलेल्या एकेक घटना डोळ्यांसमोर उभ्या राहतात. पवित्र यल्लम्माच्या डोंगराच्या पायथ्याचे सौंदत्ती गांव याच गावात जन्मलेल्या आक्कांचा बालपण केंव्हा संपल आणि तारुण्यात केंव्हा पदार्पण झालं हे समजायच्या आताच आक्कांचं लग्न झालं होत हावेरीचं मोठं श्रीमंत घराण्याचं स्थळं चालून आलेल असल्याने त्यांच्या घरच्यांनी त्याचं लग्न कमी वयातच लावून दिलं होत, इतकं चांगलं सासर आपल्याला मिळाल म्हणून त्याही आनंदी होत्या. "घरी कशाचीच कमतरता नव्हती, पैमा सुख सारंच कसं दुधावरच्या सायीसारखं आणलेलं अशा या सुखातच शरयुचा जन्म झाला. सास-यांच्या हाताखाली आक्कांचे पती शिवमूर्ती आण्णा कापसाच्या व्यापाराचे धडे घ्यायचे. सासरे ही देवगुणाचे होते. त्यांना अचानक कसला तरी आजार झाला त्या आजारात ते गेले. सासरे वारल्यानंतर मोठ्या दिराने वाटणी घेतली. स्थानिक इस्टेट आण्णांना दिली व आध्या वाटणीचे पैसे आपण घेऊन गावातून बाहेर जाऊन स्पेअरपार्ट्सचं दुकान घातलं आण्णांनी घरचा धंधा पुढे चालवायचा ठरवला पण तो त्यांना पुढे चालवता आला नाही कारण त्यांना बायकांचा नाद होता, त्यामुळे धंधात मिळणारा नफा ते यांच्यावर उधळायचे हे जेव्हा आक्कांना समजलं त्यावेळी त्यांच्या पायाखालची जमिनच सरकली ज्याला आपण आपलं दैवत मानत होतो. त्यानेच आपला असा विश्वासघात करावा या कल्पनेने आक्कांना जीवंतपणीच मरण यातना सोसाव्या लागल्या पण त्या डगमगल्या नाहीत, त्यांनी आपली मुलगी शरयु हिच्यासाठी जगण्याचे ठरविल होत तोवर आण्णांनी शांताबाई नावाची एक रखेल आपल्या घरात आणून ठेवली ते पाहताना आक्का रोजच्या रोज हजार मरण मरायच्या बघता बघता शरयु मोठी होत होती. तशी ती खूप देखणी दिसायची त्यामुळे अनेक स्थळ चालून येऊ लागली, पण आपल्यावर ओढावलेले प्रसंग आपल्या मुलीवर ओढावु नये या भितीने आक्कांनी शरयुचं लग्न आपल्या भावाशी करायच ठरवलं तो रबकईला मागाच्या कारखान्यात कारकून होता शिवाय तो तिचा भाऊ असल्याने, शरयुची व्यवस्थीत काळजी घेईल असे आक्कांना वाटले होते.

मोठ्या धुमधडाक्यात लेकीच लग्न आण्णांनी केलं त्यावेळी आक्कांनी न राहून त्यांना विचारलं इतके पैसे कुठून आणलात त्यावर आण्णांनी सरळ उत्तर दिलं घर गहाण ठेवलं आणि त्या पैशातून धुमधडाक्यात लग्न केलं हे ऐकताच आक्कांना आणखी एक धक्का बसला कारण तिच्या अर्ध्या घरात आण्णांची रखेल शांताबाई व आण्णापासून झालेल्या तिच्या दोन मुली तिथं राहत होत्या, आक्काला चांगलच माहित होत की हा माणूस पैसे

फेडणार नाही. त्यालाही ते चांगल माहित होते. तो आपल्या पत्नीकडे म्हणजे आक्काकडे येऊन म्हणाला की आपण वेगळे होऊ नावासाठी असलेल नवराबायकोच नातं संपवू कारण ज्यावेळी आक्काना त्यांच्या अनैतिक संबंधाविषयी समजलं होत त्यावेळी आक्कांनी आपल्या नवऱ्याला बजावलं होत की, उष्टावलले शरिर घेऊन माझ्या खोली मध्ये पायही ठेवायचा नाही. तेंव्हापासून ते नावापुरतेच पतीपत्नी होते. आता ते ही नात संपणार होतं. कारण आक्कांचा नवरा पूर्णपणे कर्जबाजारी झाला असल्याने त्यांने आक्कांना घर सोडून जायला व आपल्यापासून दुर राहायला सांगितले होते. तेव्हा आक्कांनी स्पष्टपणे सांगितले की मी घर सोडून जाणार नाही जायच असेल तर माझं प्रेतचं या घरातून जाईल आणि त्यावेळीपासून त्या आपल्या घरात भाडे देऊन राहायला लागल्या. काही दिवस सुरळीत चाललेत असं वाटत असताना आक्कांची मुलगी, शरयू आपल्या दोन मुलांसह त्यांच्याकडे आली व म्हणाली आई माझं नशीबही तुझ्याच नशीबाशी मिळतं जुळतं निघालं माझ्याही नवऱ्याने घरी एक मुस्लमानची आव्वा (रखेल) म्हणून आणली आहे व मला मारझोड करून त्यांने इकडे परत पाठवली कायमचीच हे ऐकून आक्का सून झाल्या कारण जावई देखिल सासऱ्यासारखाचा निघाला होता. आक्कांनी मुलीला आपल्याजवळ ठेवून घेतले शिवणकाम शिकविले, दोघींचे बरे चालले होते तोवर शरयुवर एका मोठ्या आजाराने घाला घातला व ती या आजारात निघून गेली, तिच्या त्या मृत शरीकडे पाहत आक्का (सावित्री) सून होऊन बसलेली जणू आपणही एक जीवंत प्रेतचं असल्यासारखी.

व्यक्तिरेखांचे वेगळेपण

महादेव मोरे यांच्या 'चित्ताक' या कथासंग्रहातील व्यक्तिरेखांचे वेगळेपण हे त्यांच्या प्रत्येक कथेमधून व्यक्तीच्या जगण्याला व जगण्यासाठी कराव्या लागणाऱ्या संघर्षावरून समजून येते संघर्ष करताना आपली प्रतिष्ठा, अब्रु आणि नैतिकता याही गोष्टीला सामान्य माणूस अधिक प्राधान्य देतो, याचे चित्रण मोरे यांनी व्यक्तिरेखांच्या माध्यमातून केले आहे.

समारोप

कथाकार महादेव मोरे यांनी चित्ताक या कथासंग्रहामधील वरील विविध व्यक्तीरेखा चित्रित करून, गरीब, चारित्र्यसंपन्न स्त्रिया, मालक, दिवाणजी शोषित स्त्रिया यांची व्यक्तीचित्रणे मांडली आहेत. मोरे हे निपाणीसारख्या निमशहरात राहत असल्याने त्यांनी तंबाखू वखारीतील कामगार स्त्री-पुरुष तसेच ड्रायव्हर किलनर मालक, दिवाणजी यांचे प्रत्यक्ष जीवनानुभवाचा आढावा अत्यंत जवळून घेतला आहे. त्यामुळे त्यांच्या कथासाहित्यातून प्रकट होणाऱ्या व्यक्तिरेखा या ज्वलंत समस्यांचे चित्रण करणाऱ्या आहेत. त्यामुळे 'चित्ताक' कथासंग्रहामधील व्यक्तिरेखा गुणदोषासहीत मांडण्यात आलेल्या दिसून येतात.

संदर्भ ग्रंथ

1. चित्ताक :- महादेव मोरे, प्रकाशक- सुनिल, अनिल मेहता मेहता पब्लिशिंग हाऊस 1941 सदाशिव पेठ माडीवाले कॉलनी पुणे-३० प्रकाशनकाल - 14 जानेवारी 1975/ सुधारित आवृत्ती जानेवारी 2009 पुनमुद्रण जुलै-2016
2. रा. ग. जाधव - साहित्य व सामाजिक संदर्भ.
3. सतीश बडवे - साहित्य: आस्वाद, अध्यापन आणि समीक्षा
4. वसंत आबाजी डहाके - मराठी साहित्य: इतिहास आणि संस्कृती
5. गो. म. कुलकर्णी - आधुनिक वाङ्मयाची सांस्कृतिक पार्श्वभूमी.

#####